

*Юлія Анатоліївна Лапутіна,
докторант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
кандидат психологічних наук*

ПРАВОВІ КОМУНІКАЦІЇ: ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК

Постановка проблеми. Комунікація як явище соціальної дійсності постійно привертає увагу членів різних наукових спрямувань, серед яких, в першу чергу: правознавці, історики, філософи, представники політичних наук і ще багато вчених з різних напрямів сучасних наукових знань. На жаль, історичному походженню формуванню комунікаційних потенцій присвячено набагато менше уваги. Втім, зрозуміло, що наші уявлення про те чи інше явище, його природу, сутність, властивості і характеристики мають суто описовий характер, якщо не досліджуються відповідні етапи його становлення, розвитку та причин виникнення. В цьому контексті хотілося б зосередити увагу на деяких аспектах виникнення та соціальної значущості саме правових комунікацій.

До речі, хотілося б зауважити, що «комунікації» як такі можуть розглядатися під різними кутами зору. Зокрема, можуть вивчатися способи, прийоми комунікації, їх виникнення і розвиток (достатньо згадати, що стародавні інки приблизно 5 тисяч років тому передавали інформацію за допомогою так званих «кіпу» – зв'язок різнокольорових шнурків з певними зв'язаними вузликами).

В той же час можна і необхідно зосередити увагу на так званих «комунікаційних орієнтирах», що і буде запропоновано в цій публікації далі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній літературі неодноразово підкреслювалося, що комунікації досліджуються під різними кутами зору. Певні напрями цієї проблематики стали предметом дослідження окремих вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких, зокрема: П. Біленчук, Б. Кормич, Т. Костецька, Є. Кравець, Н. Кушакова-Костицька, Н. Лебедева, В. Монахов, В. Наумов, Р. Шагєва та інші. Проте, не применшуючи значення наукового доробку цих вчених, мусимо констатувати, що проблеми правових комунікацій потребують нових підходів до їх визначення.

Мета статті – розгляд комунікацій, зокрема правових, з огляду їх виникнення, зародження та соціального призначення в різних темпорально-просторових вимірах.

Основні результати дослідження. «Комунікаційні орієнтири» – це ті імпульси, які необхідно донести до адресатів комунікацій в різних сферах життєдіяльності людини, з різних проблем, явищ, феноменів, у тому чи іншому суспільстві, в певних просторово-часових вимірах. Особливо рельєфно це відображає саме права комунікація. Отже, можна зробити висновок, що зароджуються і розвиваються правові комунікації як необхідні поведінкові орієнтири, які знаходять вираз у певних джерелах права, адже саме стародавні пам'ятки права виступають орієнтирами комунікацій з правових заборон або заохочень в Стародавньому світі.

Спробуємо на цьому зупинитися більш детально, розглянувши саме «стародавній пласт» або «стародавній ряд» правових комунікацій, представлених у джерелах права.

Найбільш яскраво запровадження нової комунікативної моделі у державах Стародавнього світу проявилися у діяльності Вавилонського царя Хаммурапі (18 ст. до н. е.). Саме за часів його правління були фактично інституалізовані «спеціальності», якими передбачалося виконання певного роду інформаційно-комунікаційних завдань:

- жреці – які монополізували процес збору та зберігання знань;
- глашатаї – які забезпечували передачу відповідної інформації різним цільовим аудиторіям;
- писарі – які займалися фіксацією даних та знань.

При цьому були створені, як кажуть сучасною мовою, інформаційні «хаби», де писалися теологічні тексти, освітні програми та відбувався «трансфер знань». Йдеться, зокрема, про Давньоєгипетські «Будинки життя», що існували при великих храмах [1, с. 141 та ін.].

Так, закони Хаммурапі були викарбувані на стовпі з чорного базальту [2, с. 19]. Саме в цій в стародавній пам'ятці права виникають перші регламентації бажаної або забороненої поведінки, які були звернені до суспільства за часів правління 6-го Царя Вавилону.

Зокрема, в законах Хаммурапі детально регламентувалися податкова справа, а також окремі угоди: купівля-продаж, оренда тощо. Саме в цей час з'являється поняття евікції (гарантування власником від витребування майна 3-ю особою). Також акцентується увага на необхідності укладення угоди у присутності свідків. В такий спосіб можна розмірковувати про «відлік» виникнення категорії «формалізм у праві».

Досить детально в Законнику регламентуються шлюбно-сімейні відносини, а також інститут спадкування. Особлива цікавість щодо кримінально-правових відносин пов'язана з принципом «талону», відповідно до якого покарання повинно «дорівнювати» злочину.

Окремо регламентуються права щодо «отримань» за службу. Зокрема, гарантувалося отримання за службу натуральної плати у вигляді будинку, поля, саду, які перебували в володінні, але власністю не могли бути. Утиски редум з боку військових начальників каралися смертю останніх: воїна не можна було здати в найми, відлучити від царської служби, забрати царські подарунки. Воїн, який потрапив у полон, підлягав викупу, як правило, за рахунок місцевого храму чи скарбниці.

За службу воїни отримували майно (худобу, будинок), земельний наділ на правах ілку (службове дарування). Надане царем майно не могло бути передано на забезпечення боргу воїна або віддано за викуп його з полону. Боргові зобов'язання редум та баірум забезпечувалися їх власними прибутками. Відмова редум, баірум виступити у царський похід каралася смертю, навіть якщо на заміну вони надавали найманця. За тривалої відсутності воїна його майно передавалося іншій людині, здатній нести службу.

Крім цього, виникали нові форми фіксації інформації. Знакова система відділялася від безпосереднього носія інформації та переходила на зафіксований у символічній системі, на певному матеріальному носіїві (глиняних табличках, папірусах тощо) відбиток людського знання, інформації, даних. Завдяки цьому більша кількість людей могла бути ознайомлена з інформацією, відкривалися можливості її трансляції третім особам, з'явилася можливість передачі знань не тільки в звичайний спосіб, але й крізь покоління більш широким верствам населення.

Таким чином, для дослідження природи стратегічних комунікацій, приклад періоду правління Хаммурапі є визначальним, оскільки саме з тих часів з'явився перший в історії пам'ятник зафіксованого на матеріальних носіях зводу Законів Хаммурапі, чим практично було започатковано комунікаційну функцію права, як універсального, закріпленого матеріально та доведеного до суспільства зводу правил суспільної взаємодії, соціальної відповідальності, справедливості, у якому пояснюється, для чого людству потрібно право.

Суспільство тих часів характеризувалося значним впливом ірраціонального компонента. З іншого боку, існував соціальний запит на справедливість та недостатність правового інструментарію для об'єктивного вирішення спорів, покарання винних, притягнення до відповідальності. У цьому контексті заслуговує на увагу феномен так званих ордалій, які вперше згадувалися саме у законах Хаммурапі.

Окремий «комунікаційний» блок присвячений ордаліям (суд Божий). Фактично ордалії являли собою випробування, які доводилося переживати учаснику судового процесу, спочатку як обвинувачуваному, так і потерпілому, а згодом – лише обвинуваченому, у разі неможливості об'єктивно встановити провину або невинуватість.

У законах Хаммурапі ордалії згадуються, головним чином, у випадках звинувачення у чаклунстві. Для того, щоб дізнатися, чи займалася особа чаклунством, вона мала «пройти через воду», а саме – кинутися у річку. Якщо вода «приймала» людину, то вона визнавалася невинуватою, до неї не застосовувалося покарання, а той, хто давав покази проти, був страчений за неправду.

Прикладами інституалізації вольового типу відносин влади та суспільства, якими досягалося збереження в пам'яті поколінь сили влади у давньогрецькі часи, стали писемні тексти, що прославляють правителів, розміщені на стелах, барельєфах, інших пам'ятниках античних міст. Тож також можемо засвідчити, що писемність, як спосіб фіксації мови, почала використовуватися для демонстрації статусних якостей, які позитивно сприймалися суспільством, що сприяло збільшенню комунікативних спроможностей влади.

Як зазначає О. П. Дзьобань, витоки філософського розуміння комунікації беруть початок в давньогрецькій філософії й пов'язані з діяльністю софістів (V–IV ст. до н. е.), які розвивали риторику як мистецтво мови (Протагор, Горгій, Гіппій) [3, с. 48].

Традиційно вітчизняні та світові дослідники відзначають основоположну роль Арістотеля, як першого автора, який підняв, дослідив та запропонував свою модель розуміння комунікації та її ролі в суспільному житті. У контексті філософського осмислення державної влади давньогрецька наука приділяла значну увагу проблематиці досягнення народної згоди й спільності інтересів. Зокрема, Арістотель у «Політиці» зазначив, що держава сама становить свого роду спілкування. «...більше інших до вищого із благ прагне те спілкування, що є найбільш важливим і обіймає собою всі інші спілкування. Це спілкування називається державою». Таким чином, автор вперше констатував, що функції держави безпосередньо пов'язані з природою людини, до якої закладена основна мета – спілкування.

Аргументуючи важливість спілкування для ефективного існування держави та людини, Арістотель присвятив багато часу вивченню саме сутності спілкування. У «Риториці» він писав: «Промова складається із трьох елементів: із самого оратора, із предмета, про який він говорить, та із особи, до якої він звертається; вона і є кінцевою метою всього (я маю на увазі слухача)» [4, с. 46]. Таким чином, модель Арістотеля виділяє три компоненти процесу комунікації: «Оратор – промова – аудиторія».

Грецькі традиції були розвинені стародавніми римлянами (Цицерон, Марк Фабій Квінтіліан) [5, с. 81; 6, с. 37]. Як зазначає Ю. Г. Малинка, за часів Марка Тулія Цицерона (106–43 р. до н. е.) склалося уявлення про громадянство і громадянина і виникло поняття суспільства як сукупності громадян. Від лат. «civis» (громадянин) було утворено поняття «civitas» (суспільство). Обидва поняття були пов'язані одночасно з уявленням про місто і державу, про те, що лежить по той бік (citer), тобто в місті, на відміну від села, і про культурні відмінності між ними, відображені в схожості понять «civis» громадянин, «civilis» – громадянський і культурний («цивільний»), від чого походить поняття «civilitas» (ввічливість), що дало початок поняттю «цивілізація» [7, с. 212].

Підсумовуючи аналіз напрацювань з тематики комунікації в античній науці, можна відзначити, що її надбання виходять за межі суто комунікативної теорії та закладають філософсько-правову основу визначення поняття та розробки доктринального підґрунтя для стратегічних комунікацій, адже у сучасному вимірі вони являють собою скоординоване та належне використання комунікативних спроможностей держави та суспільства, спрямованих на реалізацію національних інтересів.

Безумовно, комунікаційні практики, зокрема у правовій сфері, були також розвинуті і у наступні історичні епохи: Середньовіччя, Новий час, Новітній час. При цьому розвиток відповідних комунікаційних практик в ці історичні періоди заслуговує на окрему увагу, яка буде приділена нами в межах наступних публікацій. Не вдаючись до переліку комунікаційних практик, сформованих та розвинених в минулому, зокрема в межах відповідних історико-правових документів (декларцій, хартій, маніфестів тощо), хочемо зазначити, що їх об'єднують спільні риси щодо захисту прав і свобод людини, а отже, спільний демократичний правовий розвиток, який виступає об'єднуючою засадою сучасного світового співтовариства.

Спробуємо розглянути деякі питання, пов'язані з комунікативними потенціями категорії «право», застосувавши формат теоретико-функціонального аналізу. Урегульованість суспільних відносин, їх закріплення і охорона – найважливіша соціальна задача і призначення права. Реалізація саме цієї функції, вирішення цих важливих задач надає різноманітним (досить суперечливим) соціальним відносинам необхідну стабільність, створює умови для успішного прогресивного розвитку особи, держави і суспільства.

Соціальні функції – це специфічний ракурс права, де регулятивна і охоронна функції «поєднуються» у відокремленій якісно однорідній сфері соціальних відносин, економіці, політиці, ідеології.

Наукове дослідження права передбачає вивчення не тільки його статички, а й динаміки, того, як воно функціонує, змінюється, як виконує своє соціальне призначення. Зрозуміло, що виділення статичних чи динамічних компонентів права має суто теоретичний характер, адже вони перебувають у тісному взаємозв'язку і відокремлено, без взаємодії втрачають свої якісні характеристики.

Функціонування права залежить від усієї сукупності суспільних відносин, економічних, політичних, соціальних та духовних факторів. Термін «функціонування права» відображає його дію в соціальній системі. Дати функціональну характеристику права означає визначити й описати способи

його дії, шляхи і форми впливу на суспільні відносини. Стабільність, динамізм і системність суспільних відносин є необхідними умовами прогресу суспільства.

Дійсно, право вбирає в себе, а потім видає величезну інформацію про різнобічні явища громадянського життя, оскільки в ньому міститься величезна кількість наукових дефініцій, юридичних формул, історичних і життєвих відмінностей, політичних і правових оцінок, юридичних рекомендацій, заборон, дозволів тощо.

Завдяки правовим актам люди знайомляться зі структурою органів влади і управління, з тим, що є правомірним, а що забороненим, тощо. Отже, право – це, крім усього, один з важливіших засобів соціальної інформації, який використовує держава. Причому ця інформація розрахована не тільки на пасивну поведінку суб'єктів права, вона передбачає і активну поведінку, приводить до досягнення позитивного результату, задоволення інтересів учасників правовідносин (громадян, посадових осіб, організацій).

Реалізація функцій права в інформаційній формі забезпечує доведення до широкого загалу державних дозволів та заборон, інформування про методи, засоби досягнення суспільно корисних цілей. Правова інформованість членів суспільства – необхідна умова функціонування правової системи.

Однією з форм реалізації функцій права є їх орієнтаційний вплив. Останній сприяє виробленню у громадян позитивних правових настанов, які формують правову орієнтацію. Правова настанова – це схильність особи до сприйняття норм права, його оцінки, готовність до дій, що мають юридичне значення, схвалення більшості членів різних соціумів.

Комунікативна функція права забезпечує одержання учасниками правовідносин інформації про те, якою є позиція держави щодо необхідної, дозволеної чи забороненої поведінки. Соціальна життєдіяльність індивідуумів органічно пов'язана з одержанням, сприйняттям, засвоєнням і використанням такої інформації. Правова інформація є одним з різновидів соціальної інформації. За допомогою юридичних норм держава сповіщає учасників суспільних відносин про позицію держави щодо необхідної, дозволеної або забороненої поведінки [8, с. 12-16].

Висновки. Таким чином, слід підкреслити, що наші уявлення про те чи інше явище, його природу, властивості та характеристики мають описовий характер, якщо окремо не досліджені етапи становлення, етапи розвитку та причини виникнення того чи іншого феномену. Все вищезазначене в повній мірі співвідносно із правовими комунікаціями, які можуть розглядатися під різними кутами зору: вивчення способів, прийомів комунікацій, а також комунікаційних орієнтирів як певних поведінкових взірців, тобто тих імпульсів, які необхідно донести до адресатів комунікації в різних сферах життєдіяльності людини.

Список використаних джерел

1. *Авдиев В. И.* История Древнего Востока. Москва : Госполитиздат, 1953. 758 с.
2. *Нерсисянц В. С.* Право и закон. Из истории правовых учений / отв. ред. Л. С. Мамут. Москва : Наука. 366 с.
3. *Дзьобань О. П.* Комунікація: питання про концептуалізацію дефініцій в соціальній філософії. Інформація і право, 2011, № 2(2). С. 46-52.
4. *Аристотель.* Поэтика. Риторика. Санкт-Петербург : Азбука, 2000. 347 с.
5. *Квинтилиан Марк Фабий.* Двенадцать книг риторических наставлений; [пер. с лат. (неполный) А. Никольского]. Санкт-Петербург, 1834. Ч. 1. 486 с.
6. *Цицерон.* Диалоги: О государстве. О законах / [пер. В. О. Горенштейна, прим. И. Н. Веселовского и В. О. Горенштейна, ст. С. Л. Утченко ; отв. ред. С. Л. Утченко]. Москва : Наука, 1966. 224 с.
7. *Малинка Ю. Г.* Розвиток громадянського суспільства як філософської концепції в історії суспільно-політичної думки. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2011. № 47. С. 210–218.
8. *Оніщенко Н. М.* Деякі підходи до вивчення комунікативних властивостей права. Комунікація. 2013. № 3. С. 8-17.

References

1. *Avdiev V. I.* Istorija Drevnego Vostoka. Moskva : Gospolizdat, 1953. 758 s.
2. *Nersesyants V. S.* Pravo i zakon. Iz istorii pravovyih ucheniy / otv. red. L. S. Mamut. Moskva : Nauka. 366 s.
3. *Dzoban O. P.* Komunikatsiia: pytannia pro kontseptualizatsiiu definitiui v sotsialnii filosofii. Informatsiia i pravo, 2011, № 2(2). S. 46-52.
4. *Aristotel.* Poetika. Ritorika. Sankt-Peterburg : Azbuka, 2000. 347 s.

5. *Kvintilian Mark Fabiy*. Dvenadtsat knig ritoricheskikh nastavleniy; [per. s lat. (nepolnyiy) A. Nikolskogo]. Sankt-Peterburg, 1834. Ch. 1. 486 s.
6. *Tsitseron*. Dialogi: O gosudarstve. O zakonah / [per. V. O. Gorenshteyna, prim. I. N. Veselovskogo i V. O. Gorenshteyna, st. S. L. Utchenko ; otv. red. S. L. Utchenko]. Moskva : Nauka, 1966. 224 s.
7. *Malynka Yu. H.* Rozvytok hromadianskoho suspilstva yak filozofskoi kontseptsii v istorii suspilno-politychnoi dumky. Humanitarnyi visnyk ZDIA. 2011. № 47. S. 210–218.
8. *Onishchenko N. M.* Deiaki pidkhody do vuvchennia komunikatyvnykh vlastyvostei prava. Komunikatsiia. 2013. № 3. S. 8-17.

Лапутіна Ю. А. Правові комунікації: до питання про правовий розвиток

Стаття присвячена проблематиці вивчення сутності, природи, характеристик та властивостей поняття «комунікація». Особлива увага приділена правовим комунікаціям як певним поведінковим орієнтирам. Авторка наголошує на тому, що комунікаційні засади в різних темпорально-просторових вимірах слід вивчати з їх зародження, виникнення та подальшого розвитку, оскільки саме історична хода комунікаційного поступу характеризує багатоманітність форм, засобів та способів комунікацій.

Ключові слова: комунікація, право, правова комунікація, комунікаційні орієнтири, права людини.

Laputina Y. A. Legal communications: legal development issues

The article attempts to provide an overview of appearance and social purpose of legal communications. The results indicate that legal communications appear and develop as behavioral guidelines expressed in the sources of law.

The study revealed that ancient sources of law serve as guidelines for communications of legal prohibitions or incentives in the ancient world. This article provides examples of a new communicative model introduction in the states of the ancient world, in particular in Babylon's King Hammurabi activities. The article provides an analysis of communication models that were introduced in different historical periods – in ancient Greece, in the Middle Ages, in modern times. The author demonstrates the importance of communication potential of the category. The author argues that the communicative function of law ensures that the participants of legal relations receive the state's position of necessary, permitted or prohibited behavior.

The author concludes that in-depth study of legal communication in the future requires the study of methods, techniques, communication guidelines as behavioral impulses that must be conveyed to recipients in various spheres of human life.

Keywords: communication, law, legal communication, communication guidelines, human rights.

DOI: 10.33663/2524-017X-2020-11-24

УДК 340.1

*Олена Леонідівна Львова,
старший науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник*

МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ УНІВЕРСАЛЬНОСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. Учення про існування прав людини походить з концепції природного права. Історія природного права є одночасно історією формування складових елементів прав людини. Ці складові були закріплені на конституційному рівні в Англії в XIII ст., у Франції та США – у XVIII ст. Жахиття Другої світової війни спонукали ООН до прийняття у 1948 р. Загальної декларації прав людини [16, с. 196]. У даних документах йшлося про невід'ємні, такі, що не залежать від визнання державою, права людини, якими людина наділяється з моменту свого народження, без яких є неможливими її існування і розвиток. Ці права не залежать від прав, наданих державою,